

A Founa ke mo'ui 'aki 'a e lao:

❖ Founa ke Mapule'i 'a e Fakamamahi ('Ekesotosi 21:1-32)

- ❖ — 'Oku kamata 'aki 'e he lao 'o e fuakava 'a e ngaahi tafa'aki mahu'inga 'e tolu 'o e sosaieti Hepeluu:
- ❖ (1) Nofo popula ('Ekesotosi 21:2-11): Na'e tukuange 'a e tangata hili 'a e ta'u hono fitu; na'e tukuange foki mo e kakai fefine, kapau na'e 'ikai ke nau mali; 'e lava ke kei popula pe ha tangata kapau te ne loto ki ai.
- ❖ (2) Ko e tautea mate ('Ekesotosi 21:12-17): Ki he tokotaha fakapoo 'oku fakataumu'a ki ai; ki he tokotaha 'oku ne fakalavea'i pe kape'i 'ene matu'a; ma'a e tokotaha puke fakamalohi
- ❖ (3) Ngaahi Lavea ('Ekesotosi 21:18-32): Fatongia ke totongi ha totongi fakapa'anga; Kapau 'e hoko ha fakatotama, 'e hilifaki 'e he fakamaau mo e fefine (mo hono husepaniti) 'a e mo'ua.
- ❖ — 'Oku feinga 'a e ngaahi lao kotoa ko 'eni ke ta'ofi 'a e ngaohikovia mo e feta'aki 'i he vaha'a 'o e kakai.

❖ Founa ke mo'ui ai 'i he sosaieti ('Ekesotosi 21:33-23:19)

- ❖ — Na'e 'ikai fiemalie 'a e 'Otua ke tuku mai pe kiate kitautolu 'a e ngaahi lao "tefito" pea tuku ke tau faka'aonga'i kinautolu 'o fakatatau ki he'etau fie ma'u. Na'a ne tokanga ke 'omai ha ngaahi sipinga pau koe'uhi ke tau lava 'o faka'aonga'i totonu kinautolu.
- ❖ — 'Oku kau 'i he ngaahi sipinga ko 'eni 'a e ngaahi 'ohofi 'a e monumanu ki he monumanu ('Ekesotosi 21:35-36); ngaahi no mo e ngaahi fale nofo'anga. ('Ekesotosi 22:14-15); fetu'utaki kimu'a 'i he mali ('Ekesotosi 22:16), etc.
- ❖ — 'Oku fai ha fakamamafa makehe ki hono malu'i 'o e vaivai mo e fakamavahevahe'i, ka 'oku 'ikai ke nau 'oange kiate kinautolu 'a e ngaahi lelei ta'etotonu—'a ia, 'o 'ikai fakakehe'i 'a e fakamaau totonu ke 'aonga pe fakalavea'i kinautolu ('Ekesotosi 22:21-23; 23:2-3, 6).
- ❖ — 'I he hoko ko ha fuakava 'i he vaha'a 'o e 'Otua mo hono kakai, na'e kau foki 'i he ngaahi fono ko 'eni 'a e founa 'oku totonu ke tau fetu'utaki ai mo la. Makehe mei he malolo'anga 'o e Sapate, na'e 'i ai 'a e fatongia ke tauhi 'a e ngaahi katoanga 'oku ne fakamanatu mai kiate kitautolu 'etau fakatau'atana'i mei he angahala, malu'i fakalangi, pea mo e kaha'u naunau'ia 'oku fakatatali mai kiate kitautolu.

❖ Founa ke Ma'u ai 'a e Ikuna ('Ekesotosi 23:20-33)

— Ko e ha na'e 'ikai ke foaki ai 'e he 'Otua kia 'Epalahame 'a e fonua 'o e kau Kenani? "Koe'uhi 'oku te'eki ai ke kakato 'a e angahala 'a e kau 'Amoli" (Senesi 15:16).

— Hili ha senituli 'e fa 'o e 'alo'ofa, na'e 'ikai liliu 'e he kau Kenani 'enau ngaahi founa. Kuo taimi ke foaki 'a e fonua ki 'Isileli... melino! ('Ekesotosi 13:17)

— Kapau na'e 'omi kinautolu 'e he 'Otua mei 'Isipite ta'e fie ma'u ke nau tau, na'a ne fakamavaeua'i 'a e tahi, fafanga kinautolu 'i he mana, pea tataki kinautolu 'aki 'Ene 'Angelo... he 'ikai nai te Ne lava 'o foaki kiate kinautolu 'a Kenani ta'e fie ma'u ke nau tau'i ia?

(1) 'Oku fakaha 'e he 'Otua ki 'Isileli 'a e me'a ke fai

(a) Fanongo ki hono le'o, koe'uhi ke hoko 'a e 'Otua ko e fili 'o hono ngaahi fili (23:21-22)

(e) Tauhi ki he 'Otua pe, koe'uhi ke Ne to'o atu 'a e mahaki kotoa pe (23:24-26)

(f) 'Oua na'a fai ha felotoi mo e kau Kenani, koe'uhi ke 'oua na'a hu ki honau ngaahi 'otua (23:32-33)

(2) 'Oku fakaha 'e he 'Otua ki 'Isileli 'a e me'a te Ne fai

(a) Te Ne fekau'i mai 'Ene 'angelo ke malu'i mo 'omi kinautolu ki he [malu'i] (23:20)

(e) 'E mu'omu'a 'a e 'angelo 'iate kinautolu 'o 'omi kinautolu ki Kenani (23:23)

(f) Te Ne 'oatu 'a e ilifia ki he kakai (23:27)

(h) Te Ne fekau atu 'a e pi ke tuli kinautolu ki tu'a (23:28)

Founga ke mahino ai 'a e lao::

❖ Ko e lao 'o e sauni.

- ❖ — 'I he taimi na'e fai ai 'e Sisu 'a e Malanga 'i he Mo'unga, na'a ne fakangata 'a e fono 'o e sauni (Matiu 5:38-42) ... Pe na'a ne fai ia?
- ❖ — Ko e kupu'i lea "kuo mou fanongo na'e lea'aki... ka 'oku ou tala atu kiate kimoutolu" na'e 'ikai ke ne fakata'e'aonga'i ha fono (na'e faka'aonga'i 'e Sisu 'a e kupu'i lea tatau ki he "'oua na'a ke fakapo" pe "'oua na'a ke tono," ka na'e 'ikai ke ne teitei fakataumu'a ke fakata'e'aonga'i kinautolu). Ko hono mo'oní, na'e fakalahi ma'u pē 'e Sisū 'a e Laó, fakalelei'i ia, pea 'oange ki ai 'a hono 'uhinga mo'oní.
- ❖ — Na'e 'ikai ko e taumu'a mo'oni ia 'o e lao 'o e sauni ke mole 'a e mata pe nima 'o ha taha 'i he'ene fakalavea'i ha taha kehe.
- ❖ — Na'e fa'u 'a e lao ko 'eni 'i he taumu'a ke ta'ofi 'a e sauni, fakangata 'a e feke'ike'i toto, mo e sauni ta'e tomu'a fakatotolo'i. Na'e pau ke fakafuofua'i 'e he kau fakamaau 'a e ngaahi maumau, pea fokotu'u leva 'a e totongi pa'anga fe'unga. Na'e hoko 'a e founga ko 'eni ke ta'ofi 'a e kakai mei hono to'o 'a e fakamaau totonu ki honau nima. Na'e fiema'u ke fai 'a e fakamaau totonú, ka na'e fehoanaki ia mo e Lao 'a e 'Otuá.
- **Pale mo e tautea.**
- — Ko e holi ki he sauni 'oku aka loloto ia 'iate kitautolu. Pea 'oku disproportionate ma'u pe ia ki he hala kuo tau ma'u: "Kapau na'a ne fai 'eni kiate au, te u fai lahi ange kiate ia."
- — 'Oku fakaafe'i kitautolu 'e Sisu ke tau fai 'a e fehangahangai 'o e me'a 'oku tau holi ki ai: ke tau totongi 'a e kovi 'aki 'a e lelei (Matiu. 5:44). Ko ia ko fē 'a e fakamaau totonú? Ko hai te ne totongi ki he tokotaha faihalá 'a e me'a 'oku taau mo iá?
- — 'Oku 'ikai talamai 'e he 'Otua 'e 'ikai tautea'i 'a e tokotaha fakatupu 'ita, pe 'e totongi huhu'i ha ngaue. Ka 'oku ne tala mahino mai kiate kitautolu, ko la te ne hoko ko e sauni (Loma. 12:19-21).
- — Neongo 'oku kātaki'i 'a e sauni fakafo'ituituí 'i he lao 'o e fuakavá, ka na'e ta'ofi ia 'aki hono fa'u ha founga fakamaau ke ta'ofi 'a e ngaohikoviá ('Ekisotosi. 21:12-13, 22; 22:8-9).
- — Oku ikai lava e ha taha ke ne to'o taimi tatau ae fatongia oe fakamaau, kau sula, moe fakahoko fakapoongi. Kapau kuo pau ke fakahoko ha tautea, kuo pau ke fai ia 'o fakafou 'i ha founga fakamaau totonu. Pea 'e liliu anai ia Kilisito ko te Tu'i Fakamāu 'aē 'e mā'oluga pea mo faka'osi.